

Luther a filozófiáról és az egyetemi reform

Horváth Orsolya

A 16. századi reformáció eredetileg egyetemi mozgalom volt, és ennek a jellegnek az alapvonásai a mozgalom előrehaladása során is megőrződtek. Tézisem az, hogy ez az egyetemi mozgalom a filozófia kritikájából nőtt ki, azaz lényegét tekintve a gondolkodás mikéntjének a kérdése volt a gyújtópontja. Tanulmányom egy töprengés, amely ezt a belátást igyekszik körüljárni úgy, hogy néhány filozófiai reflexiót fogalmazzon meg a felvetés kapcsán. A megközelítés tehát lényegét tekintve nem eszmetörténeti.

„Soha az egyetemek történetében nem volt még példa arra, hogy a tanulószobák és előadótermek ilyen közvetlenül és ekkora erővel mozgatták és változtatták volna meg a világot. Az egyetem Lutherre van utalva, ha fel akarja mérni legnagyobb lehetőségeit” – írja Ebeling Luther gondolkodását fűrészeve, véleményem szerint nem titkolt lelkesedéssel.¹

Eszerint az egyetem lehetőségei odáig nyúlnak, hogy képes a világot akár sarkaiból is kiforgatni. Ebeling ezt a lehetőséget nagyszerűnek látja, ám rögtön, gondolatmenetünk elején érdemes megfontolni, hogy a szóban forgó lehetőségnek két arca van. Az egyik arc, amelyről Ebeling is beszél, vonzó és lelkesítő: az egyetem, ami valamilyen értelemben még a mai napig is a szellem helye, hatni tud a világra. Nem üres fecsegéssel teletöltött épület, nem impotens intézmény, hanem társadalomformáló erőt hordoz magában, olyan szellemi erőt, amely rá tud mutatni az igazságtalanságokra, amely szót tud emelni nemes eszmék világbéli megvalósulásáért, és amely ennek érdekében mozgósítani is képes. Nem is kell a 16. századig visszanezünk, hogy ezt lássuk, kisebb méretekben ugyan, de ez a potencia megmutatkozik a 20. század európai forradalmaiban is. A másik arc éppen azért villan elő, mert az eddigiek értelmében, ha az egyetemnek társadalomformáló lehetősége van, akkor ez azt jelenti: hatalommal bír. Ha pedig az egyetem hatalom, még ha potenciális is, akkor a szellemmel való visszaélés lehetőségeit is magában rejti. Meglehet, hogy ennek a hatalommal való visszaélésnek a legmélyebb formája éppen a közöny a világ iránt, pontosabban a közöny a világban zajló események iránt. Mindenesetre az egyetemben rejlő erő éppannyira eltöltheti az embert lelkesedéssel, mint aggodalommal. Talán a következő reflexiók az egyetem felelősségéről való gondolkodáshoz is hozzájárulhatnak az adott kereteken belül.

¹ Ebeling, 1997, p. 10.

A reformáció tehát eredetileg egyetemi megújítási mozgalom volt. Luther számára mindvégig az egyetemi tanári hivatástudat volt a motiváló erő, ami aztán a reformációs mozgalmat is létre tudta hívni. Meglátásom szerint ez olyanfajta elkötelezettséget jelenthetett számára, ami lehetővé tette a tekintélyektől való függetlenséget is. Legalábbis abban az értelemben, hogy az egyetemi kutatás menetét és eredményeit a tárgy, nem pedig a támogató személy határozta meg.² A reformációs mozgalom részesei is először egyetemi reformként élték meg a történeteket.

Amikor Luther tanítani kezdett, Wittenberg egy jelentéktelen egyetem volt a nagy múltú Bécshez, Heidelberghez, Erfurthoz stb. képest. Meglepő módon Luthert kötelezték arra, hogy egyetemi oktató legyen.³ Ahogyan aztán egyetemi pályája elindult, ezzel párhuzamosan a hallgatók létszáma ugrásszerűen megnőtt az egyetemen, ahogyan arról Luther levelei is tanúskodnak 1519–20-ból. Spalatin feljegyzése szerint, aki a fejedelem megbízottja volt, Melancton görög tárgyú előadását 1518-ban 400-an látogatták, 1520-ban pedig már 5–600-an.⁴ 1519. május 22-én írja Luther Spalatinnak: „Diákok nagy tömege özönlik ide, ráadásul a legjelesebbek. [...] Városunk alig tudja mindőjüket befogadni a lakásínség miatt”.⁵ Olyannyira megindul a növekedés, hogy 1520-ra Wittenberg már majd’ mindegyik német egyetemet túlszárnyalja.⁶

Ahhoz, hogy Wittenberg ilyen jelentős egyetemmé nője ki magát, és hogy ilyen példátlan gyorsasággal váljon népszerűvé a hallgatóság körében, csupán egyetlen eszköz állt rendelkezésre: a szó. Nem annyira szervezeti átalakulásról volt szó, hanem a tananyag újragondolásáról, radikális reformjáról. Pontosabban olyan egyetemi megújulásról, amely a tananyag tekintetében nem is reformothajtott végre, hanem radikálisan szakított (Luther gyökeres kiszaggatásról beszél) a bevett gyakorlattal, és a szokásoshoz képest valami egészen újat emelt be az oktatásba.

² Vö. „Kérve kérlek benneteket, a bírálatban senki ne utánozzon engem. Én azért mondom meg ezeket, mert a fájdalom kényszerít rá és kötelességemnek engedelmeskedem így. A jelenkorra való alkalmazás rendkívül sokat segít az igék megértésénél. De egyszersmind azért is teszem ezt, mert apostoli megbízatásomnál fogva egyetemi nyilvános tanszéket töltök be. Kötelességem, hogy megmondjam, milyen helytelenségeket látok, még a feljebbvalóknál is”. Virág, 1991, p. 81.

³ Luther, 1914, p. 270.: „Én pedig, Márton Doktor, arra hívatattam és kényszeríttettem, hogy doktorrá legyek tulajdon akaratom nélkül tisztára engedelmességből; el kellett hát vállalnom a doktori tisztet, és az én drága, kedves Szentírásomra felesküdnöm és megfogadnom, hogy hűségesen és igazán a szerint prédikálok és tanítok”.

⁴ Ebeling, 1997, p. 11.

⁵ *LVM* 7, p. 149–150. (179. sz.) *WA.B I*, p. 404–405.

⁶ Ebeling, 1997, p. 11.

Mindezt jelentős részben úgy érte el, hogy visszanyúlt a (késő) skolasztika előtti hagyományhoz.

Így ír erről Luther Johannes Langhoz intézett levelében 1517 tavaszán: „A mi teológiánk és Szent Ágoston nagyszerűen halad előre és Isten segítségével uralkodik a mi egyetemünkön. Aristotelés lassankint letűnik, halad hamarosan bekövetkező végső bukása felé. A szentenciákról tartott előadások szerfelett undort keltenek, és senki sem számíthat hallgatóságra, ha nem ezt a teológiát adja elő, ti. a Szentírásét vagy Szent Ágostonét vagy más tekintélyes egyházi tudósét”.⁷

Az eredmény megdöbbentő: az egyetemből kiindulva soha ilyen átfogó társadalmi/politikai átalakulás nem történt. Miközben nem feledhetjük el, hogy a csatatér csupán egyetlen tudásterületre korlátozódott, a teológiára – ám egyelőre nyitva kell hagynunk azt a kérdést, hogy mit is jelent pontosan a teológia a 16. század elején.

Mindezen eseményekre vonatkozóan fogalmazok meg néhány filozófiai reflexiót az alábbiakban.⁸

Az egész reform, ahogyan korábban megfogalmaztuk, a filozófia kritikájából, illetve a filozófiához való kritikai viszonyból nőtt ki. Csakhogy a 16. század elején vagyunk, így különösképpen tisztáznunk kell azt, hogy mit értsünk filozófia alatt, illetve hogy mi ellen lép fel Luther, amikor azt mondjuk, hogy erőteljes kritikával illeti a filozófiát.

Nézzünk meg egy konkrét példát, amelyből kiindulva a lutheri kritika alapvető vonásai megrajzolhatók. A példa természetesen teológiai, exegetikai. Luther gondolkodásának alakulása az 1517, azaz a reformáció áttörése⁹ előtti években nyomon követhető, ugyanis elérhetőek azok az előadások, amelyeket Luther ezekben az években tart az egyetemen. Ezek az előadások mind exegetikai, Biblia-magyarázati előadások, elsősorban a Zsoltárokról, a Galata-levélről, a Római levélről és a Zsidókhöz írt levélről. A következő részlet a Római levélről tartott előadássorozatból való, amelyet Luther 1515/16-ban tartott. A vonatkozó rész a Római levélből az 5. fejezet 13. verse,¹⁰ a kérdés pedig így hangzik: Mi is akkor az eredendő bűn? Luther a következőket írja:

⁷ *LVM* 7, p. 62. (1517. 05. 18. – 41. sz.) *WA.B* 1, p. 98–99.

⁸ A wittenbergi egyetem történetéről a 16. század első felében lásd: Ittész, 2014.

⁹ A 16. századi reformáció természetesen nem 1517. október 31-én kezdődött, hanem az ezt közvetlenül megelőző években formálódott ki alapvető belátásai Luther egyetemi előadásai során. Ezért 1517-ről a reformáció áttöréseként, ti. nyílt térre lépéseként beszélünk.

¹⁰ „Mert a törvényig is volt bűn a világban, bár a bűn nem róható fel, ha nincs törvény.” (RÚF 2014)

1. *A szofista teológusok aprólékos fogalommeghatározása* szerint az eredendő igazságosságtól való megfosztottság vagy annak hiánya. Véleményük szerint az igazságosság csak szubjektív módon van meg az akaratban, tehát az ellenkezője: az igazságosságtól való megfosztottság is. Mivel *a logika és a metafizika szerint a minőség kategóriája alá esik*.
2. Az apostol szerint azonban és *a Jézus Krisztusban való jámbor értelmezés* szerint nemcsak a minőségtől való megfosztottság az akaratban, ráadásul nemcsak a fénytől való megfosztottság az értelemben és nem is csak az erénytől való megfosztottság az emlékezetben, hanem egyáltalán mind a test, mind a lélek és az egész belső és külső ember valamennyi képességének az igaz állapotától és erejétől való megfosztottsága. [...] Tehát éppen úgy van, ahogyan a régi szent atyák helyesen mondták: Az eredendő bűn *maga a gyűanyag, a test törvénye, a tagok törvénye, az emberi természet gyengesége, zsarnok, eredendő betegség*. [...] Sehol nem találtam az eredendő bűnnek olyan világos magyarázatát, mint Gerhardt Groot Boldog ember című értekezésében, ahol nem úgy beszél mint egy *meggondolatlan filozófus*, hanem mint egy józan teológus!¹¹

Egyik oldalon áll tehát a szofista teológusok aprólékos fogalommeghatározása a logika és a metafizika szabályai szerint, a másik oldalon pedig a jámbor értelmezés Jézus Krisztusban. Az előbbit végső soron Luther meggondolatlan filozófiának tartja, az utóbbit józan teológiának.

Önmagában ebből a gondolatmenetből és fogalomhasználatból is kitűnik azonban, hogy Luther nem a filozófiát állítja szembe a teológiával és megfordítva. Hanem kétfajta gondolkodási mód küzd itt egymással, és a filozófia és a teológia kifejezések ugyanazon az oldalon is állhatnak, azaz váltófogalmi is lehetnek egymásnak – ahogy itt is láttuk. Hiszen Luther azt írja, hogy a szofista teológus gyakorlatilag ugyanazon gondolkodási módban gyakorolja magát, mint a meggondolatlan filozófus, mindketten a Luther által elvetendő gondolkodás képviselői – akkor is, ha a szofista teológus azáltal válik szofistává, hogy a meggondolatlan filozófushoz nyúl vissza. A valódi különbség és így feszültség tehát nem a teológia és a filozófia között húzódik, hanem a – lutheri szóhasználatnál élve – józanság és a meggondolatlanság között. A meggondolatlan filozófia mellett lehetséges józan filozófia is,¹² ahogyan a józan teológia mellett

¹¹ Luther, 1955, p. 251–252. WA 56, p. 312–313. (Kiemelések H. O.) A latin eredetiből a következő magyar szöveg felhasználásával fordította H. O.: Luther, é. n., p. 192–193.

¹² Hogy Luther elképzelhetőnek tartja, hogy lehetséges „józan filozófia” is, nem derül ki az itt idézett részletből. Ez az állítás korántsem kézenfekvő, hiszen első ránézésre úgy tűnik, hogy ellene mond annak a lutheri belátásnak, hogy

lehetséges meggondolatlan teológia is, és az igazi ellentét e két típusú gondolkodás közt áll fenn. Hogy mit jelent az egyik, és mit a másik gondolkodásmód, arra a következőkben igyekszünk választ adni.

A két gondolkodásmód közötti különbséget talán jól reprezentálja az iménti idézetben megjelenő két kulcskifejezés: az eredendő bűn mint minőség az egyik oldalon, és mint betegség a másikon. Van valami különös abban, hogy az eredendő bűnt Luther szerint a meggondolatlanság jeleníti meg minőségként, míg az eredendő bűnről a józan gondolkodás beszél betegséggé. Az első megközelítés spekulatív, az utóbbi ellenben az emberre a maga konkrétságában tekint, közelebbről az ember megváltásra szorultságában. Azaz a józanság, maradvá Luther szóhasználatánál, éppen nem eltekint az embertől a maga esetlegességében és végességében, hanem a gondolkodás középpontjába állítja. Ha pedig a gondolkodás eltekint a küszködő embertől, és csupán fogalmi szinten spekulál oly dolgokról, melyek az eleven embert a lehető legközelebbről érintik, akkor hiába a fogalmak tetszetős, kiszámítható-szilárd rendszere, az nem más, mint balgaság.

Ennyiből is látszik – továbbgondolva a korábbi megállapításunkat –, hogy Luther és Wittenberg esetében nem valamiféle dogmatizmusról van szó, hogy tudniillik a hitbéli meggyőződést hogyan vigyük be az egyetemre, azaz nem mintegy világnézeti váltásról, vagy pusztán tananyag-specializációról. Sokkal inkább egy radikális fordulatról a megközelítésben, azaz abban a gondolkodásmódban, ami meghatározza az egyetemi oktatást. Különös egymásrautaltságot figyelhetünk meg: a bibliai exegézis középpontba emelésének az egyetemen az ember konkrétságát alapul vevő gondolkodásmód ágyaz meg. És

a (meggondolatlan) filozófiára alapozó teológia maga is meggondolatlan, míg a józan teológia nem alapoz filozófiára, hanem egyedül a Szentírásra. Ezért a következőkben idézek néhány helyet – bár majdnem két évtizeddel későbből ahhoz képest, ahol most mi időzünk a gondolkodásban –, ahol Luther elismerőleg szól a filozófiáról. Az idézetek mind az *Asztali beszélgetések* gyűjteményéből valók. „Cicero magasan felülmúlja Aristotelést bölcsélet és tanítás tekintetében. [...] Ugyanis Cicero a filozófia legfinomabb és legjobb kérdéseit tárgyalta, úgymint: egy isten van-e? Mi volna Isten? Vajon végez-e emberi foglalatosságokat is, vagy sem? Vajon örök-e benne a lelkierő? És így tovább. Igaz ugyan, hogy Aristotelés ügyes és fortélyos *dialecticus* volt, aki a *methodust*, egyéb helyénvaló dolgokkal együtt, fölvette a tanításába, de magukat a dolgokat és az igazi lényeket nem tanította, ellentétben Ciceróval. Aki helyesen alkotott bölcséletet akar tanulni, olvassa Cicerót.” (*LVM* 8, p. 288. *WA.TR* 2, p. 456–457. 2412b. Márton László ford.) Vagy egy másik idézet ebből a gyűjteményből, ahol Luther méltatja egy filozófus gondolatát: „Epiktétos, a bölcs görög pogány igen helyesen mondta: »Szenvedd el és engedd el!«” (*LVM* 8, p. 663. *WA.TR* 5, p. 441. 6018. Márton László ford.) Luthernél számos helyet találunk az *Asztali beszélgetéseken* kívül is, ahol pozitívan beszél a filozófiáról.

persze fordítva is igaz: Luther a Bibliából meríti azt a felismerést, hogy szükség van a megközelítés radikális váltására. A wittenbergi diákok a 16. század elején konkrét elevevességükben szólították meg a katedráról, ezzel a megszólítottággal nem tudta felvenni a versenyt a késő skolasztika. Úgy látom, hogy ezen a háttéren is fontos lenne az ún. „keresztény egyetemek” mibenlétének az újragondolása.¹³

Mi most természetesen nem azon az úton követjük tovább Luthert, hogy mit is ért pontosan az eredendő bűn fogalma alatt, hanem a szóban forgó két gondolkodásmód közötti különbséget fürkésszük tovább. Ehhez ugyancsak a Római levél kommentárjából veszünk szemügyre egy következő részletet, a 8. fejezet 19. verséhez fűzött magyarázatot:¹⁴

Másképpen elmélkedik és gondolkodik az apostol a dolgokról, mint a filozófusok és a metafizikusok. Mert a filozófusok kizárólag a dolgok jelenlegi állapotába mélyednek el, hogy aztán csakis azok mibenlétéről és minőségéről spekuláljanak. Az apostol ezzel szemben elfordítja a tekintetünket a dolgok jelenlegi állapotáról, a lényegükről és járulékos tulajdonságaikról, és a dolgok eljövendő alakja felé fordítja. [...] Figyelj csak ide! Mennyire mélyen és károsan ragadunk bele a kategóriákba és a minőségekbe, és mennyi ostoba véleménybe gabalyodunk bele a metafizikában! Mikor fogjuk már föl és látjuk be már végre, hogy mennyi értékes időt pazarolunk el haszontalan tanulmányokra, miközben pedig a nemesebbeket elhanyagoljuk? [...]

Úgy hiszem, hogy azzal az engedelmességgel vagyok adósa az Úrnak, hogy a filozófia ellen pereljek, és a Szentírás olvasására buzdítsak. Mert ha valaki más tenné, aki ezeket nem látta, vagy megrettenne, vagy nem hinnének neki. Én azonban, aki annyi éven át ezekben fáradoztam, sok filozófust kitapasztaltam és hallottam, látom, hogy ez hiú és kárhozatos tanulmányozás.

¹³ Fabiny Tibor megállapításai a keresztény egyetemről véleményem szerint e vázlattal harmóniában állnak, amikor a keresztény egyetemet „eleven, nyitott, hitre orientált közösségként” [*vibrant, open-minded, faith-oriented community*] vizionálja. Témánk szempontjából döntő a megállapítása, miszerint: „A keresztény egyetemnek képesnek kellene lennie arra, hogy megerősítse: a keresztény egyetem nem valamely ideológiai vagy politikai hatalom nevelési intézménye”. [*A Christian university, however, should be able to uphold that it is different than an educational institution of an ideological or political power.*] Fabiny, 2014, p. 196., 198. H. O. ford.

¹⁴ „Mert a teremtett világ sóvárogva várja Isten fiainak megjelenését.” (RÚF 2014)

Ezért intellek mindannyiótokat, amennyire tölem telik: ezeket a tanulmányokat gyorsan végezzétek el, és ne arra törekedjétek, hogy képviseljétek és védelmezzétek ezeket, hanem sokkal inkább arra, hogy ahogyan tanuljuk a gonosz tudományokat, úgy le is romboljuk őket, és a tévedéseket megcáfoljuk. Úgy vessük el a helytelenségüket, hogy sajátítsuk el pontosan azoknak a beszédmódját, akikkel kénytelenek vagyunk beszélgetni. Eljött az ideje, hogy más tanulmányokra szánjuk oda magunkat, és Jézus Krisztust tanuljuk mint megfeszítettet (1Kor 2,2).

Akkor lesztek a legjobb filozófusok, a valóság legjobb vizsgálói, ha az apostoltól megtanuljátok úgy szemlélni a teremtett világot, mint ami sóvárog, nyög, vajúdik, vagyis ami undorodik attól, ami, és arra vágyik, amivé majd lesz, de még nem az. [...]¹⁵

Luther tehát arra tekintettel élezi ki a szóban forgó két gondolkodásmód közötti különbséget, hogy a jelent totális valósággá emeli-e, azaz kimerevítve, gyakorlatilag élettelené téve tárgyalja-e a létezőket, vagy tekintettel van idői struktúrájukra – ami Luthernél azt jelenti, arra, hogy jelenlegi állapotuk átmeneti, hiszen megváltásra várnak. A két megközelítési mód tehát az idő mentén válik ketté: az egyik kimerevíti a létezőt, és nincs tekintettel az idői létezésre, a másik ellenben idői mivoltában tárgyalja azt. A józan, megfontolt megközelítés, ahogyan Luther leírta a wittenbergi egyetemen áttörő gondolkodásmódot, nem feledkezik el arról, hogy Isten dolgairól kizárólag a megváltás után óhajtó és a jelen állapota miatt nyögő ember vonatkozásában lehetséges az értelmes beszéd. Azaz arra az emberre tekintettel, aki várakozó, s így a jövőre kivetülő.

Miután Luther megteszi ezt a radikális megkülönböztetést a két út között, levonja belőle a praktikumra vonatkozó következtetéseket is, amelyek természetesen nem kevésbé radikálisak: az időiségről tudomást nem vevő megközelítést ki kell vetni az egyetemről, és helyét át kell adni annak, amely a létezőt sóvárgásában, jövőre való kivetülésében tekinti, és így fájdalmaiban, küszködéseiben, vágyakozásaiban.

Amikor azonban a gondolkodás módjának e fordulatáról beszélünk, és azt ilyen mértékben tesszük a wittenbergi egyetemi reform alapjává, nem feledkezünk meg a Bibliáról? Arról a szent írásról, amely a krisztushívő szemszögéből nézve életet közvetít és Isten-Krisztus jelenlétét? Pontosabban feltéve a kérdést: Akkor a reform alapja a gondolkodásmód fordulata vagy a Biblia újrafelfedezése? Korábban már szoltunk arról, hogy a kérdésnek így, vagylagos formában minden bizonnyal nincs értelme. Mert Luther az itt szóban forgó for-

¹⁵ WA 56, p. 371. Latin eredetiből fordította H. O. és Kendeffy Gábor.

dulatot a gondolkodásban a Bibliából meríti, miközben a Biblia maga is ezen gondolkodói megközelítés számára nyílik meg. A kérdésnek, ha mégis van, a következő lehet az értelme: Luther, mint tudjuk, annak tapasztalatát élte át, hogy az isteni ítélettől való mély rettegést hogyan oldja fel a kegyelem üzenete az Írásban.¹⁶ Tehát a Biblia azért válhatott számára megelevenítő Szóvá, mert „komolyan járt el”¹⁷ az üdvösség keresésében, és nem tudott megnyugodni a spekulatív ismeret által közvetített tudásban. A két oldal tehát, a konkrét embert középpontba állító gondolkodás, és a Biblia mint tananyag nem választható el egymástól. A Biblia önmagában nem hozott áttörést, hanem csak azzal együtt, ahogyan a Bibliához viszonyultak. Hiszen a Biblia – ahogyan ezt Luther saját élettapasztalatából merítve tudja – egy sajátos megközelítést kíván. Luther és majd társai ezt ismerték fel, és ezt érvényesítve állították a középpontba az Írást. Ez a megközelítés azzal az emberrel számol, aki saját üdvösségére vonatkozóan kérdez az Írástól. Ez nem teoretikus kérdés, hanem egzisztenciális. Ez a – nevezzük most így – egzisztenciális érdekeltség jut szóhoz Luther megközelítésében. Ebben az értelemben jelentheti ki: *sola experientia facit theologum*, azaz: egyedül a tapasztalás teszi a teológust.¹⁸

¹⁶ Érdemes Luther 1545-ből való visszaemlékezését felidézni erről a tapasztalatáról az 1517 körüli időkből. Itt most a tapasztalatra magára koncentrálunk, ezért nem foglalkozunk a kérdéssel, hogy Luther e fordulata mikorra datálható pontosan (ehhez lásd Ittzés, 2013, p. 369–380). „Valami egészen különös égő vágyakozás fogott el, hogy Pál apostol Római levelét megértsem. Ennek azonban akadálya volt. A világerő sem szívem vérenek hidegsége, hanem egy igehely, mégpedig az 1. részben: »mert Isten a maga igazságát nyilatkoztatja ki benne« (Róm 1,17). Gyűlöltem ugyanis ezt a szót: »Isten igazsága«, mivel – az összes tanító szokása és szóhasználata szerint – azt tanultam, hogy ezt filozófiai értelemben kell venni mint ún. formális vagy aktív igazságot, mely szerint Isten igaz, és amellyel megbünteti a bűnösöket és a nem igazakat. Én pedig az igaz és bűnösöket büntető Istent nem szerettem, sőt ellensége voltam neki. [...] Toporzékoltam, dühös, felzaklatott lélekkel, és az idézett íráshelynél kíméletlenül viaskodtam Pállal; emésztő vágy égetett, hogy megtudjam, mit is akar itt Szent Pál. Ez mindaddig tartott, míg végül hosszú napokon és éjszakákon át tépelődve Isten kegyelméből felfigyeltem az igék összefüggésére. [...] Ekkor Isten igazságát úgy kezdtem értelmezni, mint azt az igazságot, melyben az igaz ember Isten ajándéka folytán él, mégpedig hitből. [...] Ekkor úgy éreztem, mintha teljesen újjászülettem volna [...]. A teljes Szentírás azon nyomban más arcát fordította felém.” Luther, 2015, p. 12–13. Témánk szempontjából ebben az idézetben – többek között – a döntő az, hogy Luther az életfordulata előtt sehogy sem tudott megelégedni a bevett igazságértelmezéssel, és ez nélkülözhetetlen előfeltétele volt annak, hogy az új igazságértelmezés megnyílhasson számára.

¹⁷ Luther, 2015, p. 8.

¹⁸ Ebeling, 1997, p. 22.

Nem kerülheti el mindemellett a figyelmünket, hogy Luther a *Római levél kommentárjának* idézett részében hogyan beszél az általa meggondolatlanak nevezett filozofálásról-teologizálásról. Azt mondja ugyanis, hogy a „gonosz tudományokat” nem kell elvetni, ami minden bizonnyal azt jelenti, hogy nem kell száműzni ezeket az egyetemről, hanem gyorsan és hathatósan kell megismerkedni velük, mégpedig éppen azért, hogy saját térfelükön győzzük le őket, ti. azon eljárás szerint, melyet ezek alkalmaznak. Ennek alapján tehát úgy tűnik, hogy Luther nemcsak a „józan” megközelítést érvényesítené az egyetemen, hanem a „balgát” is, ám épp azért, hogy láthatóvá váljon a „balga” hiábavalósága. Vagy az is lehet, hogy saját tapasztalatai alapján azért, hogy a „balga”, „gonosz” tudományok csak még inkább felkeltsék a vágyat a „józan” tudományra.

„A legjobb filozófusok, a valóság legjobb vizsgálói” azok – írja Luther, a szóhasználatl is láthatóvá téve, hogy nem önmagában a filozófia az elvetendő –, akik az ember idői, véges mivoltából kiindulva kutatják a világot. Ezt a kiindulópontot tehát Luther itt nem csupán a teológia, hanem egyáltalán a tudományos megközelítés sajátjaként tárgyalja. Ami azért döntő, mert így megmutatkozik, hogy Luther felfogásában az eleven-konkrét ember kiindulópontjának érvényesítése a kutatásban, ami nála elválaszthatatlan a Szentírás középpontba állításától – ahogy láttuk –, nemhogy nem szül tudománytalanságot, hanem éppen ellenkezőleg: ez a józan tudományosság elhagyhatatlan kritériuma.

Az egyetemi reform lényege eszerint tehát abban áll, hogy Luther egy újfajta megközelítési módot honosított meg, amelynek nem a spekulációhoz, hanem az általa józannak nevezett megközelítéshez van köze. Ez a fajta tudományosság a Szentírásban leli meg az alapvetését, ám ez az alapvetés – mint láttuk – jóval átfogóbb reformot jelent egy korpusz középpontba állításánál: a nézőpont radikális megújítását. Eszerint az egyetem ne elméletek tét nélküli, ám tetszetős háza legyen, hanem sokkal inkább olyan hely, ahol a létező a maga konkrétságában áll a középpontban. Luther ezt a megközelítést a Szentírásból meríti, és jelentős részben ennek volt köszönhető, hogy sokaság özönlött Wittenbergbe, hogy Wittenberg jelentős egyetemmé nőtte ki magát, sőt hogy végső soron egy egész világot tudott a sarkaiból kiforgatni.

Ennek során Luther valóban élesen bírálja a filozófiát, de – ahogyan igyekeztünk felmutatni – ezt a szó filozófiai-teológiai értelmében teszi. A filozófiát mint a konkrétához visszalépő gondolkodásmódot éppen hogy szorgalmazza és élteti. A józan teológia, azaz a Szentírás alapuló teológia ebben a visszalépésben találja meg gyökerét. Ezért talán érdemes megkockáztatni a kijelentést, hogy Luther a szó mai értelmében véve nagyon is filozófus volt, akár mondhatnánk azt is: protofenomenológus.

Irodalomjegyzék:

Forrás:

Luther, Martin (1883–2009): *Werke. Kritische Gesamtausgabe (Weimarer Ausgabe) 1–73*. Böhlau, Weimar. (WA)

Luthers Werke 5. Vogelsang, E. (Hg.). Walter de Gruyter, Berlin, 1955.

Luther Márton (1914): Az ügyvélt császári rendelet magyarázata. Pröhle Károly (ford.). In: *Luther Márton Művei* 6. kötet. Masznyik Endre (szerk.). Pozsony, 221–271.

Luther Válogatott Művei 7.: Levelek. Csepregi Zoltán (szerk.). Luther Kiadó, Budapest, 2013. (LVM 7.)

Luther Válogatott Művei 8.: Asztali beszélgetések. Csepregi Zoltán (szerk.). Luther Kiadó, Budapest, 2014. (LVM 8.)

Virág Jenő (1991): *Dr. Luther Márton önmagáról*. Ordass Lajos Baráti Kör, Budapest.

Luther, Martin (2015): Martinus Luther ajánlása latin művei wittenbergi kiadásának első kötetéhez (1545). Csepregi Zoltán (ford.). In: *Credo. Evangélikus folyóirat*, 2015/3, 7–14.

Luther Martin (é. n.): *Pál apostol Római levelének magyarázata 1515/1516*. Lektorálatlan fordítás németből, kéziratban, a fordító megjelölése nélkül.

Szakirodalom:

Ebeling, Gerhard (1997): *Luther. Bevezetés a reformátor gondolkodásába*. Szita Szilvia (ford.). Magyarországi Luther Szövetség, Budapest.

Fabiny Tibor (2014): The Theological Models or Visions of a Christian University – A Community of Faith in the Community of Knowledge. In: Sepsi E.–Balla P.–Csanády M. (ed.): *Confessionality and University in the Modern World – 20th Anniversary of Károli University. 2013 Yearbook of Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary*. KRE–L'Harmattan, Budapest, 189–198.

Ittész Gábor (2013): Megtért-e Luther 1517 előtt? A „toronyélmény” mint reformációtörténeti probléma. In: Déri Balázs (szerk.): *Conversio*. ELTE BTK Vallástudományi Központ, Budapest, 369–380.

Ittész Gábor (2014): A wittenbergi egyetem a 16. század első évtizedeiben. In: *Történelmi Szemle*, 2014/3, 423–453.